
Рецензії

Науково-технічна діяльність — визначальна основа соціально-економічного прогресу людства

Жилінська О.І. Науково-технічна діяльність у контексті самоорганізації: Монографія. — К.: Парламентське видавництво, 2010. — 552 с.

У монографії, що пропонується читачеві, представлено авторську концепцію дослідження науково-технічної діяльності як системного складно-структурованого соціально-економічного явища. В основу дослідження науково-технічної діяльності автором покладено сучасний методологічний інструментарій цивілізаційного, інформаційного, системного та діяльнісного підходів, а також положення теорії дисипативних систем. Концепція застосування вказаного інструментарію та її апробація в ретроспективному аналізі становлення і розвитку сутнісних характеристик складових науково-технічної діяльності у взаємодії з економічним і соціокультурним середовищем під час поступової трансформації традиційного суспільства у техногенне дозволила автору вирішити актуальне питання розробки теоретико-методологічного забезпечення дослідження науково-технічної діяльності на системних засадах в умовах швидкозмінного зовнішнього середовища, що, у свою чергу, розкриває перспективи розбудови ефективної і цілісної науково-технічної та інноваційної політики держави та набуває важливого значення у реалізації соціально-економічних реформ в Україні.

Визначення поняття «науково-технічна діяльність» автором здійснено через розкриття та узагальнення сутнісних характеристик її системних складових: досліджень і розробок, підготовки наукових кадрів, надання науково-технічних послуг, що змістовно є генетично спорідненими видами діяльності. Такий комплексний підхід є новаторським у практиці дослідження сутності науково-технічної діяльності, за своєю оригінальністю і змістовністю претендує зайняти належне місце у практиці подальших наукових пошуків у цьому напрямку.

Логіка дослідження обумовила побудову і поділ монографії на чотири розділи, з яких перший присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження науково-технічної діяльності, а наступні представляють прикладну аналітичну частину, де розкрито еволюцію складових науково-технічної діяльності, особливості впливу науково-

технічної діяльності на ринкове господарство, а також організаційно-економічні аспекти зародження і становлення науково-технічної діяльності в Україні. Монографія ґрунтується на вичерпно багатій джерельній базі, різноманітному фактичному матеріалі та унікальних, бібліографічно рідкісних виданнях, що засвідчує проведення якісної дослідницької роботи та забезпечує переконливість і всебічну доведеність авторської аргументації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження науково-технічної діяльності та її ретроспективи» охарактеризовано сутнісні риси феноменів науки і техніки з позицій гносеологічного, філософського і соціального підходів, показано нерозривну генетичну спорідненість наукової і технічної діяльності, здійснено порівняльну характеристику традиційного і техногенного суспільств, що обумовило висновки про визначальну роль науки як регулятора суспільно-економічних відносин у техногенному суспільстві й важливої складової виробничої діяльності з продукування матеріальних та ідеальних благ; із застосуванням інструментарію системного та діяльнісного підходів розкрито сутнісні характеристики науково-технічної діяльності, що є виключно авторським здобутком і містить положення наукової новизни.

Конкретно-історична визначеність феномену науково-технічної діяльності формувалася упродовж тривалої часової протяжності й потребує проведення ретроспективного аналізу, що було запропоновано здійснити у контексті цивілізаційного підходу, де важливими пізнавальними завданнями постали розкриття логіки формування сутнісних рис науково-технічної діяльності та її складових як самобутнього явища на етапах його зародження, становлення і розвитку у контексті визначення екстермальних та інтервальних впливів, виявлення системи потреб у науково-технічній діяльності на індивідуальному, колективному та суспільному рівнях, що потребувало дослідження взаємодії науково-технічної діяльності із соціокультурним та економічним середовищем.

У другому розділі «Еволюція складових науково-технічної діяльності на етапі її зародження» визначено особливості формування первісних форм складових науково-технічної діяльності в умовах конструктивного і деструктивного впливів зовнішнього соціокультурного середовища традиційного типу суспільства (VI ст. до н.е. — XVI ст.) у напрямі становлення інститутів, виникнення нових цінностей і норм техногенного типу суспільства, що відбувалися внаслідок поступового накопичення багатьма поколіннями мислителів традицій у новому виді людської діяльності. Показано, що нелінійність історичного поступу, яка знаходить своє відображення, наприклад, у згасанні цивілізацій і деструктивних протиріччя розвитку соціокультурного середовища, як наслідок, призводить до переривання інтелектуальних традицій або їх переміщення на інші цивілізаційні простори.

Автор переконливо показує, що виникнення первісних форм складових науково-технічної діяльності у соціокультурному середовищі не знайшло підкріплення у господарському середовищі, доки воно функціонувало на традиціоналістських засадах за повністю регламентованими нормами та зразками. Більше того, за часів середньовіччя внаслідок домінуючого впливу інституту релігії відбувалися флуктації соціокультурного і господарського середовища у напрямі повернення до традиційного суспільства, що, відповідно, стримувало еволюцію первісних форм науково-технічної діяльності, водночас наростання урбанізації і розвиток ремесел і торгівлі у великих містах обумовили виникнення класичних університетів, де вперше поєднувалися всі первісні форми складових науково-технічної діяльності, й уможливили завершення етапу її самовизначення.

Заслугує на увагу висновок автора, що теоретична діяльність як нова форма інтелектуального освоєння світу, потребуючи підготовки мислителів і надання інформаційних послуг у сукупності з впливом таких інститутів соціокультурного середовища, як політика, право, етика, література і мистецтво, обумовили виникнення первісних форм складових науково-технічної діяльності. Створення бібліотек з метою надання інформаційних послуг, а також винахід книгодрукування стали матеріальною передумовою подальшого розвитку науково-технічної діяльності, надали нового імпульсу освіті та теоретичній діяльності, що закріпило специфічний характер дифузії знань й уможливило неперервність цієї інтелектуальної традиції. Важливого значення набувала нова форма доходів від інтелектуальної діяльності, що не мала спадкового характеру.

Третій розділ «Особливості науково-технічної діяльності та її впливу на ринкове господарство на етапі становлення» висвітлює процес інституціоналізації науково-технічної діяльності як системи, самоорганізованої внаслідок внутрішнього структурування і самовизначення, а також остаточного відмежування від зовнішнього соціокультурного середовища і провідних його інститутів. Виникнення академій наук, дисциплінарних товариств і спеціалізованої вищої школи (зокрема вищої технічної освіти), дослідницьких лабораторій обумовило становлення науки як соціального інституту та філософії як складової науки, що забезпечує методологічну функцію її розвитку. Автор ґрунтовно розкриває роль різних інституційних форм генерування наукових і технічних знань та визначає організаційні складові економічного механізму їх реалізації. Показано, як розгортання науково-технічної діяльності у сукупності з комплексом трансформацій економічного і соціокультурного середовищ сформувало новий тип суспільства — техногенне суспільство, в якому через встановлення інформаційних та економічних взаємозв'язків з ринковим механізмом науково-технічна діяльність створила умови та фактично забезпечила домінування індустріального типу господарювання в усіх секторах економіки XX ст. Обґрунтовується, що набуття науково-технічною діяльністю рівня самоорганізованої системи, як наслідок, поглибило диференціацію видів господарської діяльності та перетворило ринок на домінуючий механізм реалізації господарських процесів, що, у свою чергу, й уможливили перетворення господарського середовища на економічне.

Важливим аспектом проведеного дослідження є ґрунтовна характеристика внутрішніх ознак усіх складових науково-технічної діяльності та їх взаємодії із зовнішнім середовищем; узагальнення основних факторів, що обумовили флуктації зовнішнього середовища науково-технічної діяльності. У сукупності це дозволило визначити взаємозв'язки, які уможливили, зокрема, становлення системи науково-інформаційних послуг, а в подальшому і розвиток інституту інтелектуальної власності, який, поставши спочатку як соціальний феномен, з поширенням ринкових відносин на нові сфери у контексті соціокультурних трансформацій при переході до техногенного типу суспільства, став проявляти й економічну функцію. З позицій інституціонального підходу інтелектуальна власність розкрила перспективи інформаційного обміну між наукою, технікою й економікою. Показано особливу роль інституту інтелектуальної власності у залученні до господарського обігу нового знання на ринках споживчих та інвестиційних товарів,

формуванні промислового капіталу як джерела фінансування наукових досліджень і розробок; у механізмі безпосереднього залучення наукових і технічних знань до господарського і ринкового обігу, роль патентування, яке забезпечило основу для створення системи науково-технічної інформації, а відтак, і становлення науково-технічних послуг та зародження державної науково-технічної політики.

Матеріали авторського дослідження, що представлені у четвертому розділі — «Організаційно-економічні аспекти зародження і становлення науково-технічної діяльності в Україні», — мають надзвичайно цікавий характер, оскільки тут автор аналізує конкретні реалії української спадщини відносно організаційних особливостей, спільних і відмінних рис, а також економічних суперечностей зародження і становлення науково-технічної діяльності, зокрема, у контексті цивілізаційного вибору. В умовах сучасного суспільства, що невідворотно глобалізується, є вкрай важливим визначити національні пріоритети розвитку науково-технічної діяльності, досягнувши інтелектуальні здобутки попередніх поколінь мислителів та вчених, які свого часу забезпечили провідне місце вітчизняної науки у світовому просторі; слід порівняти їх з теперішніми тенденціями та зробити належні висновки. У цьому розділі автор переконливо доводить, що тенденції зародження і становлення науково-технічної діяльності в українських землях формувалися у річищі загальноєвропейської еволюції цього виду діяльності. Водночас їх головною відмінністю було те, що «науково-технічна діяльність в українських землях устанавлювалася в університетських стінах, а наука поставала як університетська наука», тоді як у західноєвропейських країнах інституційним ядром самоорганізації науково-технічної діяльності стали академії наук. Серед університетів в українських землях особлива місія була реалізована Університетом св. Володимира (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка), на початку ХХ ст. він повернув Ки-

єву славу освітнього центру та започаткував його наукові традиції експериментальних досліджень, перетворивши на провідний науковий та освітній центр європейського значення. У результаті його функціонування було підготовлено місцеві «вчені сили» для відкриття Київського політехнічного інституту. Саме завдяки багатолітньому функціонуванню класичних університетів науковими центрами європейського значення стали також і міста Львів, Харків та Одеса. Сподіваємося, що розкриття сутнісних характеристик формування складових науково-технічної діяльності в Університеті св. Володимира з позицій системно-діяльнісного підходу та інші авторські здобутки цього актуального дослідження дозволять дослідникам розробити теоретичне підґрунтя для вирішення поставлених перед нашим суспільством найважливіших соціально-економічних завдань сьогодення, зокрема у дослідницькій, інформаційній та освітянській сферах.

Серед позитивних рис рецензованої монографії зазначимо широкий діапазон досліджуваних аспектів цієї проблеми, роботу вирізняє комплексний міждисциплінарний характер, де в розкритті проблематики поєднано економічний, наукознавчий та філософський дискурси.

Загалом рецензована монографія написана на належному теоретичному рівні, логічно побудована, у ній викладено авторську концепцію дослідження науково-технічної діяльності як складного соціально-економічного явища та його еволюції з позицій системного і діяльнісного підходів, визначення спільного й відмінного у зародженні й становленні цього виду діяльності в Україні у контексті загальноцивілізаційного процесу його розгортання. Вона написана ясною науковою мовою, доступно для фахівців і широкого загалу, ілюстрована табличними узагальненнями результатів дослідження. Монографія знайде свого читача у фаховій аудиторії, а також буде корисною для навчального процесу підготовки магістрів як у суспільно-гуманітарних, так і природничо-технічних галузях знань.

*М.З.Згуровський,
ректор НТУУ «КПІ»,
академік НАН України*